

MITOLOGIA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ OGLINDITĂ ÎN ASTRONIMIE

Articolul de față este unul de astronimie, subramură a onomasticii, mai puțin abordată în literatura onomastică românească¹, și el nu repetă cele spuse într-un articol mai vechi al nostru², ci îl completează, adăugând astronimelor de factură metaforică și metonimică de acolo câteva considerații privind mitologia populară românească, așa cum se reflectă ea în cele câteva sute de denumiri populare existente în limba română.

Viziunea românilor asupra cosmosului, modul cum și l-au imaginat din cele mai vechi timpuri, transpus apoi în denumiri și legende explicative, l-am putea rezuma prin sintagma „cosmosul românesc”, concept definit de Vasile Băncilă, într-un studiu despre Lucian Blaga³. Aici se remarcă sentimentul pe care l-au avut românii din imemorabile vremi de a fi participanți cu întreaga lor ființă la cosmos, având totodată neștrămutata convingere că și cosmosul participă la viața lor de toate zilele⁴.

Această concepție se sprijină pe trei aspecte fundamentale ale spiritului românesc: (1) nevoia de spațiu liber, dar nu unul haotic, dezorganizat și prăbușit într-un finit aformal, ci (2) armonizat, spațiu pe care să și-l asume, constituindu-se și considerându-se cetățean al Universului, (3) participant al acestuia⁵.

¹ După ce N. Culianu elaborează un curs de astronomie (*Curs de cosmografie pentru uzul școalelor secundare*, Iași, 1893), I. Otescu susține o comunicare la Academia Română, în care prezintă un bogat material privitor la denumirile populare ale corpurilor cerești, în limba română (*Credințele țaranului despre cer și stele*, București, 1907 [Analele Academiei Române, Mem. Secț. Lit., seria II, tom. XXIX]). Tudor Pamfile reia ca temă legătura dintre denumirile astrelor și credințele românilor (*Cerul și podoabele lui, după credințele poporului român. Cu 11 figuri în text*, București, 1915 [Vol. XXVI din colecția „Din viața poporului român. Culegeri și studii”, Academia Română]). Domnița Ichim-Tomescu abordează studiul denumirilor de corpuri cerești din perspectiva încadrării lor în cadrul onomasticii, ca subramură a lingvisticii (*Astronimele – subclasă onomastică*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 3, p. 203-211). Cu referire la diversele denumiri ale *Căii-Lactee* semnează un articol Maria Bojan (*Numiri populare pentru Calea Lactee*, în CL, XV, 1970, nr. 1, p. 63-71). Și, în sfârșit, vezi articolul nostru, *Între metaforă și metonimie. Cu privire la astronime*, în LL, I – II, 1992, p. 23-29.

² Vezi *supra*, nota 1, ultima lucrare citată.

³ Lucian Blaga, *energie românească*, Cluj, 1938.

⁴ Vezi Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 24.

⁵ *Ibidem*.

Organizarea armonioasă, orânduiala chibzuită se reflectă în mod grăitor în denumirile astrelor, denumiri rezultate dintr-o lungă contemplare și pe baza unor susținute observații.

Omul a însuflețit Cerul într-un grandios spectacol, după modelul orânduielilor Pământului, pentru că într-o vreme indefinită Cerul era unit cu Pământul sau se găseau foarte aproape, apoi s-au despărțit, dar relațiile au rămas. De altfel, Mircea Eliade distinge, printre cele patru tipuri cosmogonice, și pe cel al „depărțării Cerului de Pământ”⁶, temă răspândită și derivată din tradiția sumeriană⁷.

Iată una dintre cele mai cunoscute legende ale „depărțării Cerului de Pământ”. La început, Cerul era foarte aproape de Pământ, dar în urma unui act nechibzuit al unei femei, care a aruncat spre cer o cârpă murdărită a unui copil, Dumnezeu s-a mâniat și a despărțit Cerul de Pământul păcătos și l-a așezat departe „cât cerul de pământ”. Tot din cauza femeii, omul s-a decis să se urce la Dumnezeu și, cum la un asemenea drum nu se pleacă oricum, și-a luat cu el: „carul mare cu patru boi”, „carul mic”, „candela din perete”, „crucea de pe biserică”, „fântâna din răscruce”, „barda”, „sfredelul”, „spițelnicul”, „secera”, „coasa”, „plugul și rarița”, „dulăul de la târlă”, „cățelul din cruce”, „cloșca cu pui”, „scroafa cu purcei”, „ciobanul de la oi”, „văcarul de la vaci”, „vizitiul de la cai”, „porcarul de la porci” și „hora din sat”.

Când să ajungă – credea el – la capătul drumului, i-a ieșit în cale Ucigă-l Crucea, cu care s-a luat la hartă. Necuratul a scos din traista lui „balaurul și șarpele năprasnic”, „ursul”, „scorpiia blestemată”, „calul furios”, „căpățâna de om” și le-a aruncat împrejurul omului ca să-l înspăimânte. Omul nu s-a speriat și s-a luat la trântă cu Diavolul și, în învâlmășeala luptei, s-a stârnit o vijelie, așa-numitul „vânt turbat”. Cățelul de la stână a pus pe fugă calul, ciobanul a zdrobit capul balaurului cu cobilița, văcarul a pus pe goană șarpele cu ajutorul horei, iar vizitiul a zdrobit căpățâna șarpelui cu barda. Scorpiia nu a mai avut vreme să-i vină în ajutor Necuratului și a plesnit fierea în ea de necaz. Numai boii de la carul mare s-au dovedit nevolnici, s-au speriat de urs și au cârmit proțapul carului spre dreapta. Omul nu a reușit să ajungă la Dumnezeu, dar a izbutit să-l învingă pe Ucigă-l Crucea⁸.

Toate lucrurile și ființele participante la încleștarea dintre Om și Diavol au rămas pe bolta cerului, amintind de această dramatică întâmplare.

Mărturiile despre credințele românilor privitoare la geneza Cerului sunt numeroase⁹. Cerul este „capac al Pământului”, „un pod pe care stau Dumnezeu și sfinții” etc.¹⁰

⁶ *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, București, 1981, p. 235.

⁷ *Ibidem*, p. 60.

⁸ Cf. I. Otescu, *op. cit.*, p. 45-47.

⁹ Vezi bibliografia bogată la Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, în capitolele *Cosmogonia* (p. 238-253); *Cerul Tatăl* (p. 348-366); Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. 63-82; I. Otescu, *op. cit.*, p. 54-59.

¹⁰ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 64.

Miturile care explică prezența unor stele și constelații cu denumiri provenite din elementele componente ale mitului sunt ulterioare, căci la început o denumire sau alta a avut la bază asemănarea (metafora) sau legătura dintre răsăritul sau apusul, anotimpul în care sunt vizibile etc. și diverse realități pământești: scosul oilor la păscut, apariția zorilor, orientarea în spațiu, apariția perioadelor de caniculă sau a inundațiilor etc.

Așa, de pildă, constelația *Perseu*, pe numele ei științific, e numită la români *Carul-Dracului*, existând, foarte probabil, o altă legendă care să-i justifice denumirea; *Vizitiul* se mai numește și *Carul-lui-Dumnezeu*; apoi se mai spune că există un *Carul-Mic-cu-Doi-Boi*, altă constelație denumită *Carul-Mare-cu-Patru-Boi*, despre care țărani își mai amintesc, dar nu le mai pot identifica¹¹.

Asemănarea constelației *Ursa-Mare* cu un car este evidentă pentru oricine, iar denumirea nu este specifică doar nomenclurii astronomică românești, căci se întâlnește și la alte popoare. Referindu-se doar la *Carul-Mare*, cele patru stele se numesc *Roatele-Carului*, iar celelalte *Proșapul (Tânjala sau Oiștea)-Carului*. În alte părți, două dintre stelele proșapului se numesc *Boii-Carului*, iar cea de a treia *Ursul* sau *Lupul* (într-o altă variantă a legendei), din cauza cărora s-au speriat boii și au cârmit carul spre dreapta. A doua stea din *Proșap* este o stea mică, abia vizibilă, pe numele științific *Alcor*, numită și *Saidac*, cu ajutorul căreia se definește limpezimea atmosferei sau acuitatea vederii. Românii o numesc *Cărăușul* (iar în alte părți *Ucigă-l-Toaca* sau *Ucigă-l-Dumnezeu*). Alții o numesc *Cățelușa* care merge pe lângă car, cățelușa care în zona Tulcei se cheamă *Poloschița*¹².

În trecut, am făcut observația că explicația mitologică, prin elemente mitologice autohtone sau străine, este ulterioară celei, vorbind în sens larg, metaforice, adică fiind vorba de o metaforă propriu-zisă, născută ca urmare a unei comparații sau a unei metonimii. Adevărul este că toate denumirile cosmice, cunoscute din vremuri străvechi, au parcurs un drum semantic, care poate fi rezumat convențional și succint în felul următor: *pământ – cer – pământ*. La început au fost denumirile care aveau ca punct de plecare numele unor obiecte pământene (*balanță, cal, șarpe, urs, zăpadă* etc.), după care au fost denumite obiectele cosmice, prin comparație sau prin stabilirea unei relații metonimice, apoi s-a recurs la mit, legendă pentru a le tâlcui. Adesea miturile sau legendele au fost uitate, dar numele au rămas. Mai mult chiar, astronimele au căpătat noi conotații, proces în urma căruia „au revenit pe pământ”, ele însele devenind termeni de comparație. Metafora poetică antropomorfică „stelele sunt ochii Cerului” și-a răsturnat termenii: „ochii (cuiva) sunt ca două stele”. Lucrurile sunt clare mai ales în cazul când astrele poartă denumiri de personaje mitologice, căci ele au o configurație care amintește ființe umane, ceea ce înseamnă că au fost denumite

¹¹ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 403.

¹² I. Otescu, *op. cit.*, p. 25, unde e înregistrată ca fiind „cățelușa lui Traian”, nume obscur, neexplicat etimologic în DLR.

după criteriul asemănării, și nu după cine știe ce „rațiuni” mitologice. La români constelația *Hercules* este numită *Omul*, care, în închipuirea poporului, era un voinic, „un Făt-Frumos, în fapt un Hercules al legendelor și basmelor românești”. Este, poate, Omul care a îndrăznit să se înalțe la Cer ca să-l vadă pe Dumnezeu și care s-a luptat cu Diavolul sau, după altă variantă, cu Balaurul, nu cu sens de „șarpe uriaș”, ci cu cel de „zmeu”, de aceea constelația *Dragonul* este numită de poporul român *Balaurul*, dar și *Zmeul*.

În interpretările mitologice mai intervine un procedeu, cel al contaminării, căci, odată ce o constelație a primit un nume mitologic, apar altele, cu nume ale altor personaje mitologice, care intră în relație unele cu altele.

Pegasul, calul înaripat (în mitologie nu purta aripi), îl ajută pe Perseu să se întoarcă acasă după ce acesta a învins Meduza, una dintre Gorgone (de altfel, Pegasul s-a născut din sângele Meduzei ucise)¹³. Perseu își continuă isprăvile fabuloase pe drumul de întoarcere, căci, văzând-o pe preafrumoasa Andromeda, fiica lui Kephios (Cefeu) și a Casiopeei, înlănțuită de un monstru, o eliberează și o ia de soție. Toate personajele acestor întâmplări mitologice, printre care și Pegas, au devenit constelații și se află una în vecinătatea celeilalte. Miturile care justifică gruparea constelațiilor *Cefeu*, *Casiopeea*, *Andromeda*, *Perseu* și *Pegasul* sunt concentrate în așa-numitul „mit al Andromedei”.

Românii au procedat altfel, au constituit alte grupuri de stele, apoi le-au numit în funcție de alte motivații și le-au dat alte interpretări. Așa, de pildă, în zona Prahovei, Pegasului i se spune *Toaca*, dar numai celor patru stele din marele trapez al *Pegasului*, și ele reprezintă o *toacă* atârnată, și aceasta este, desigur, *toaca mânăstirii*, lângă care se și află, *Mânăstirea* fiind în nomenclatorul astronomic românesc constelația *Casiopeei*, care se mai numește și *Scaunul-lui-Dumnezeu*.

Alcătuind o altă grupare, în alte părți ale țării, Pegasul împreună cu Andromeda formează constelația numită popular *Puțul-cu-Jgheab* (cele patru stele din *Pegas* alcătuiesc conturul ghizdurilor fântâniei, iar *Andromeda* jgheabul). I. Otescu se întreabă: „Să fie cumva în numirea *Puțul-cu-Jgheab*, la care se adapă cail, o rămășiță din Hippocrene (care înseamnă „Izvorul Calului”), care izvor a țâșnit dintr-o stâncă a Heliconului, lovită de copita lui Pegas? Ori fântâna Pirene din care a băut Pegasul...”¹⁴.

Pentru români, *Cefeu* reprezintă o *coasă*, cu toate detaliile ei: trei stele din *Coasă* alcătuiesc *Coporâia (Coporâșca)-Coasei*; o stea aflată în afara stelei de la mijloc a coporâștei reprezintă *Mânerul-Coasei*, iar alte trei stele sunt *Fierul-Coasei*.

În afară de *Căpățâna*, amintită în legenda Omului în drum spre Dumnezeu, care se mai numește și *Carul-Dracului*, potrivit altei legende, lui *Perseu* i se mai

¹³ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1989, p. 547-548.

¹⁴ I. Otescu, *op. cit.*, p. 16.

spune și *Barda* sau *Toporul*: *Coadă-Bardei* este alcătuită din patru stele (printre care și *Algol*), celelalte, dinspre *Casiopeea*, *Gura-Bardei* și *Muchia-Bardei*.

Gruparea orânduită de români s-a făcut pe temeiul asemănării, dar nu se exclude nici procedeu de contaminare, căci s-a încercat, parcă, să nu lipsească nimic din câte îi sunt strict necesare unui bun gospodar, cu car cu boi, cu fânețe de cosit, cu lanuri de secerat etc. Dacă plecăm de la legenda întemeierii Cerului, ele sunt și mitologice, căci românii le-au găsit tuturor o explicație generalizatoare.

Împletirea tuturor celor trei categorii de astronime populare românești (metamorfice, metonimice și mitologice) se reflectă în modul de interpretare a constelației *Orion*. Cele trei stele din mijlocul *Orionului* au prilejuit numeroase interpretări, în toate fiind prezentă cifra trei. În Tulcea ele se numesc *Tresfetitele*, adică cei trei sfinți: *Vasile*, *Grigore* și *Ioan*. Prin etimologie populară, denumirea a devenit *Trifetițele*. În alte părți li se spune *Cei-Trei-Crai* sau *Craii-de-la-Răsărit*, personaje bine cunoscute și implicate în nașterea lui Cristos. După opinia altora este vorba de regii *Saul*, *David* și *Solomon*. În Ialomița aceste trei stele se numesc *Toiegele* sau *Cingătoarea-Regelui*¹⁵.

Există și alte grupări, alcătuite după alte criterii, încât putem spune că acestea nu sunt unitare, după cum, de altfel, nici denumirile nu formează arii omogene: în Dorohoi, *Rariței*¹⁶ i se spune *Plugul*, iar în Ialomița, *Grebla*. Arcul format din șapte stele, aflate între *Riegel* și *Tresfetite*, seamănă aidoma unei seceri, motiv pentru care este numită *Secera*. Potrivit unei alte grupări, *Tresfetitele* împreună cu *Betelegeuse* alcătuiesc *Sfredelul-Mare*, *Spîțelnicul* sau *Spîțelnicul-Mare*. Pentru că vârful *Spîțelnicului* este îndreptat spre *Polux*, numită popular *Comoara*, s-a născut legenda că sfârșitul lumii va avea loc în momentul când vârful va atinge *Comoara* și o va găuri, asupra pământului se vor revărsa toți banii din comoară și va pieri apa de pe suprafața pământului. Legenda este mult mai amplă și în ea sunt implicați *Dumnezeu*, *Cristos* și *Anticrist*¹⁷.

Cerul a fost asemuit de oameni cu un crâng, pe care l-au „defrișat” și au purces la întemeierea unui sat, a unui crâng în sensul de așezare umană. La întemeierea unui sat „se adunau oamenii la locul unde era fixată biserica, sfințindu-se locul satului viitor. Ciobanii satului pregăteau apoi masa. După masă toți jucau jocul bătut, de la un loc de locuință la altul, zicând că au bătut «parii satului»...”. „Parul”, „țărășul”, „stâlpul”, „pociumbul”¹⁸, indiferent cum i se va fi spus, era acolo în mijlocul „crângului” și oamenii l-au numit *Stâlpul* (cerului, crângului) – adică *Steaua-Polară*, cunoscută și sub această denumire la români. Nu au putut fi evitate conflictele în aceste împrejurări, conflict care a apărut și pe Cer

¹⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 172.

¹⁶ I. Otescu, *op. cit.*, p. 32.

¹⁷ *Ibidem*, p. 33

¹⁸ Vezi Vasile Ioniță, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timișoara, 1985, p. 31-35.

între *Fârtat* și *Nefârtat*, personaje care s-au confruntat chiar de la *crearea Pământului*¹⁹, sau între *Om* și *Diavol*, din confruntarea cărora s-au născut, după cum am văzut, stelele și constelațiile cu numele purtate de ele în prezent, așa cum le știe poporul român²⁰.

În jurul stâlpului ceresc (în mijlocul crângului), Omul și-a ridicat biserica (*Mânăstirea*), a pus lângă ea *Toaca* și *Crucea*, însemne ale apartenenței sale la spiritualitatea creștină. În general, sub denumirea de *Crucea* este cunoscută constelația *Lebedei* (*Cygnus*), constelație vizibilă toamna și vara, numită și *Crucea-Nordului*; dar cea mai frecventă denumire rămâne *Crucea* sau *Crucea-Mare*.

Alături de această interpretare religioasă există și una laică, deoarece *Crucea* mai este numită și *Fata-Mare-cu-Cobilița* sau *Coromâsla*, denumită și *Cobilița-Ciobanului*, căci răsare și apune odată cu *Ciobanul* (ciobanul are două găleți pe cobiliță, iar o găleată o ține în mână). Această constelație mai este numită și *Fântâna* sau *Fântâna-de-la-Răscruci*, de care își reazimă ciobanul cobilița. Abundența aceasta de amănunte cu caracter practic, legate de păstorit, este firească, dată fiind vechimea păstoritului în istoria poporului român.

În jurul *Stâlpului* ceresc se află, pe lângă cele amintite, și *Ocolul* (*Țarul*), *Casa-cu-Ograda* (sau *Curtea*), *Coliba*. *Crângul-Cerului* a fost populat cu personaje simbolice, după rang, după profesii: *Împăratul* (altă denumire a *Stelei Polare*), *Om*, *Fecioara*, *Fata-de-Împărat*, *Fata-Mare-cu-Cobilița*, *Frații* (*Gemenii*), *Arcașul*, *Cărăușul*, *Ciobanul*, *Ciobanul-cu-Oile*, *Porcarul*, *Vizitiul*, *Văcarul*. Prin mijlocul crângului trece *Calea-Albă*, una dintre numeroasele denumiri ale *Căii-Lactee*²¹.

La sfârșitul acestor înșiriri de elemente componente ale satului proiectat pe bolta cerească, trebuie să menționăm că nu interesează faptul că aceeași denumire este dată unor obiective cerești diferite sau că același obiectiv este denumit diferit, că nomenclatura cosmică românească nu este unitară sau că explicațiile legendare sunt atât de diferite de la o zonă la alta. Important este că, în totalitatea ei, viziunea poporului român asupra Cerului conține notele ei specifice, din care reiese cu claritate că agricultura și păstoritul ocupă ponderea cea mai mare în această nomenclatură.

În linii mari, gruparea stelelor și a constelațiilor, așa cum a fost efectuată de români, urmează modelul Cerului clasic. Multe au păstrat denumirile vechi, simplificându-le sau regrupându-le. Cele mai multe astronime populare românești

¹⁹ Vezi la Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 234-235.

²⁰ Vezi articolul Mariei Bojan (*supra*, nota 1), precum și articolul nostru (*Între metaforă și metonimie...*; *supra*, nota 1), unde sunt date diversele denumiri ale *Căii-Lactee*, unele dintre ele cu caracter mitologic la noi, precum și la alte popoare, denumiri preluate din lucrarea lui I. A. Karpenko, *Nazvanja zvezdonogo neba*, Moscova, 1981, *passim*, lucrare citată de câte ori am făcut referiri la denumirile date astrelor de alte popoare.

²¹ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 250.

sunt creații proprii. Criteriile metaforic și metonimic sunt mai evidente în astronimia românească, iar interpretările mitologice și legendare sunt sărace, probabil și pentru că panteonul de „zei” al românilor, al mitologiei creștine este mai sărac. Chiar și când au fost păstrate denumiri vechi, acestora li s-a dat o interpretare mitologică de esență creștină: s-au tradus cele vechi și s-a înlăturat mitul; au fost schimbate în întregime și s-au creat mituri (legende) noi. Fără îndoială, religia a jucat un rol de seamă. „Dimensiunea noastră păgână a fost tolerată de biserică și chiar asimilată într-un sens”²².

În concluzie, putem spune că Cerul, așa cum și l-a imaginat poporul român, reproduce imaginea satului arhaic românesc, cu elementele sale existențiale, cu spiritualitatea și credințele acestuia. Harta Cerului „cuprinde lumea satului în obștescul ei hotar, prelungit în înălțimi [...], cu numiri familiare și gospodărești” (A. D. Culea); „cerul e un ecran pe care se proiectează în desfășurarea timpului concepția cosmică a locuitorilor unui sat” (I. Ionică)²³.

Reșița, str. Nergănița, 19

²² *Ibidem.*

²³ Ambele citate, apud Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 348.